

Марія Сенич

Стипендіат Фонду Віктора Пінчука

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЄЖИ ҐЕДРОЙЦЯ

Представлено еволюцію поглядів Є. Ґедройця на українсько-польські відносини, польську політику по відношенню до України. Показано основні принципи, якими керувався видатний польський мислитель у своїх поглядах на проблематику українсько-польських відносин, підкреслено вагу створення умов для розвитку української меншини у Польщі та польської в Україні для розвитку добросусідських відносин між українським і польським народами.

Ключові слова: українсько-польські відносини, польська зовнішня політика, українська меншина у Польщі, часопис «Культура».

Senycz Maria. Problem państwowości ukraińskiej w myśli politycznej Jerzego Giedroycia.

Artykuł przedstawia ewolucję poglądów Jerzego Giedroycia na stosunki ukraińsko-polskie, polską politykę w stosunku do Ukrainy. Pokazano zasady, którymi kierował się wybitny myśliciel polski w swoich poglądach na problematykę stosunków ukraińsko-polskich, podkreślono wagę stworzenia umów dla rozwoju mniejszości ukraińskiej w Polsce dla kształtowania się dobrosąsiedzkich relacji pomiędzy ukraińskim i polskim narodami.

Słowa kluczowe: stosunki ukraińsko-polskie, polska polityka zewnętrzna, mniejszość ukraińska w Polsce, czasopismo „Kultura”.

Сенич Марія. Проблема української державності в політичній думці Єжи Ґедройця.

Показано еволюцію взглядов Е. Ґедройця на українсько-польські відносини, польську політику по відношенню до України. Показано основні принципи, якими керувався видатний польський мислитель в своїх поглядах на проблематику українсько-польських відносин, підкреслюється важність створення умов для розвитку української меншини в Польщі та польської в Україні для розвитку добросусідських відносин між українським і польським народами.

Ключевые слова: українсько-польські відносини, польська зовнішня політика, українське меншинство в Польщі, журнал «Культура».

Senych Maria. The problem of the Ukrainian statehood in political thought of Jezhy Hyedroytsya.

The article is devoted to the evolution of J. Hyedroyt's attitudes on the Ukrainian-Polish relations, Polish policies towards Ukraine. The basic principles that guided the outstanding Polish thinker in their views on issues of Ukrainian-Polish relations, stressed importance of establishing conditions for the Ukrainian minority in Poland and Polish minority in Ukraine for the development of good neighborly relations between the Ukrainian and Polish peoples are displayed.

Key words: Ukrainian-Polish relations, Polish foreign policy, Ukrainian minority in Poland, the journal "Culture".

Здобуття Україною державності мало вирішальне значення для гарантування безпеки й незалежності інших народів центрально-східної Європи (ЦСЄ), так як стримувало загрозу нової російської експансії й відновлення тоталітаризму. Першою державою, яка визнала і підтримала проголошення української незалежності була Польща. Польська політична еліта керувалася усвідомленням того, що «без незалежної України немає незалежної Польщі». Таке переконання сформувалося в результаті ідейного впливу польської еміграції на Заході, насамперед середовища паризького часопису «Kultura» на чолі з редактором Єжи Ґедройцем (1906–2000).

Здійснюючи переоцінку історичного минулого, польська сторона зробила висновок, що міжнаціональні конфлікти та боротьба націоналізмів, які досягли апогею під час Другої світової війни, призвели до втрати незалежності Польщі та її східних сусідів. З метою подолання радянського домінування й відновлення суверенності поневолених народів, «Kultura» закликала до міжнаціонального примирення та підтримки ідеї української державності, таким чином сприяючи актуалізації українського питання на міжнародній арені.

Політична думка Є. Гедройця та діяльність колективу «Kultury» стала предметом вивчення істориків і політологів відносно недавно, тому на даний час відсутні комплексні дослідження згаданої проблематики. Серед основних авторів варто назвати А. Фрішке [1], Б. Бердиховську [2], А. Ковальчика [3], М. Волянського [4], К. Помяна [5], Б. Торуньчик [6], Р. Габельського [7], М. Жебровського [8], О. Гнатюк [9], М. Геніка [10], М. Гроховську [11], М. Пташінську-Вуйчік [12], Б. Бакулу [13] та Г. Гізу [14]. На увагу дослідників заслуговують також видані спогади Є. Гедройця [15] та його українського співробітника Б. Осадчука [16].

Основи Гедройцевої концепції польської східної політики сформувалися на шпальтах часописів «Bunt Młodych» та «Polityka», які виходили під його редакцією у міжвоєнний період (1931–1939). Програма «Bunt Młodych» зосереджувалася навколо ідеї прометеїзму [7, с. 86]. Часопис підтримував прагнення відновлення української держави на Наддніпрянщині, засуджуючи водночас політику колонізації та репресій стосовно національних меншин і домагаючись широкої автономії для Східної Галичини у складі Речі Посполитої [15, с. 63, 65–66].

Паризька «Kultura», заснована Є. Гедроцем після війни у 1947 р., розвивала політичну лінію попередніх видань редактора. Запропонована мислителем концепція передбачала необхідність міжнаціонального примирення народів ЦСЄ, спільної боротьби за незалежність, подолання тоталітаризму та формування нової архітектури безпеки регіону, для якої суверенна Україна мала б особливе значення. Трьома китами, на яких повинні триматися польсько-українські відносини, Є. Гедройць вважав підтримку незалежницьких прагнень українців, непорушність повоєнних кордонів і толерантну політику щодо національних меншин.

Із самого початку «Kultura» відстоювала право України на власну державність. Спершу, в період популярності ідеї федерації народів між трьома морями — Адріатичним, Балтійським і Чорним, — «Kultura» виступала за надання українській нації права на участь у майбутній федеративній спільноті [17]. Пропагуючи на шпальтах часопису створення федерації центрально-східної Європи, Юзеф Лободовський пропонував надати Східній Галичині статус польсько-українського кондомініуму, таким чином вирішивши двосторонні територіальні суперечки. На думку автора, багатовіковий процес етнічної і культурної інтеграції на землях Східної Галичини зумовив неможливість проведення в ХХ ст. чіткого польсько-українського кордону, який за афористичним висловом проходив би «через подружнє ложе» [18].

Пізніше Є. Гедройць відійшов від федералістських концепцій, оскільки вони, на думку редактора, вважалися новою формою польського імперіалізму і сприймалися з недовірою сусідніми народами. Здійснивши ревізію попередньої східної політики Речі Посполитої, Є. Гедройць наполягав на необхідності нової, спрямованої на підтримку побудови української держави в повоєнних кордонах, що для Польщі означало відмову від претензій на Львів. Уперше принцип непорушності кордонів було проголошено в листі о. Юзефа Маєвського, опублікованому в «Kulturze» у 1952 р. Автор писав: «Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецін і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова [...] Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор» [19].

Позиція «Kultury» зустрілася з гострою критикою з боку польської еміграції, яка наполягала на поверненні до лінії східного кордону 1939 р. Однак така політика виявилася слушною. Міжнаціональна ворожнеча і територіальні претензії сприяли збереженню радянського панування, відсували перспективи визволення народів ЦСЄ на невизначений час і послаблювали позиції Польщі в регіоні. Міжнаціональне порозуміння уможливило створення спільного фронту народів ЦСЄ з метою ідеологічної боротьби з радянським тоталітаризмом. На думку Є. Гедройця, саме еміграційні кола, які в умовах тоталітарного режиму на батьківщині представляли реальні інтереси народів ЦСЄ, повинні були розпочати діяльність на користь міжнаціонального примирення.

Є. Гедройць став ініціатором польсько-українського діалогу для еміграції. Редактор співпрацював із видатними постатями української інтелігенції: публіцистом і політологом

Богданом Осадчуком, радником Борисом Левицьким, істориком та есеїстом Іваном Лисяком-Рудницьким, журналістом Іваном Кедрин-Рудницьким, редактором «Сучасності» Іваном Кошелівцем, есеїстом Юрієм Шерехом-Шевельовим, письменником Іваном Багряним, поетом Євгеном Маланюком та іншими.

Важливою подією, яка засвідчила підтримку Є. Гедройцем українського національного руху, було ініційоване редактором видання у 1959 р. антології української літератури 20-30 років «Розстріляне відродження». Редактор спонукав Юрія Лавріненка підготувати антологію радянської літератури, запропонувавши заголовок, який згодом став назвою цієї трагічної епохи. За словами радника з питань культури й науки Посольства РП в Україні Олі Гнатюк, антологія впродовж десятиліть була єдиним джерелом знання про іншу, відмінну від сталінської, версію історії літератури в радянській Україні, а також підготувала про рух шістдесятників [9, с. 11–15]. Є. Гедройць сприяв популяризації української літератури, видавши антологію творчості шістдесятників і публікуючи в «Kulturze» переклади наших сучасних письменників й поетів.

Основну роль у справі підтримки української державності відіграла концепція УЛБ (ULB), запропонована Юліушем Мєрошевським в 1974 р. У своїй статті в «Kulturze» публіцист уперше вводить поняття простору УЛБ (Україна-Литва-Білорусь) як визначального для долі всього регіону ЦСЄ. На його думку, російсько-польське суперництво на просторі УЛБ прирікало Польщу то на імперіалізм, то на становище сателіта. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. Однак Ю. Мєрошевський закликав Росію і Польщу відмовитися від своїх імперських амбіцій. Публіцист писав, що для утвердження у Східній Європі миру і свободи, необхідно позбутися будь-якого імперіалізму — і російського, і польського. Тільки неімперіалістична Росія і неімперіалістична Польща мають шанси на досягнення домовленостей і впорядкування своїх відносин, надаючи право на самовизначення народам регіону УЛБ [20]. «Ідея самовизначення і свободи для братніх народів, що відокремлюють нас від Росії, з одночасним щирим зреченням від будь-яких імперіалістичних планів, до яких варто зарахувати сподівання на домовленості із Москвою понад головами і коштом цих народів — така програма могла би повернути польській незалежницькій політиці високий моральний мотив», — писав Ю. Мєрошевський [21].

Після Гельсінської конференції 1975 р. активізувалася співпраця між еміграційними середовищами країн центрально-східної Європи. Вважалося, що Гельсінські домовленості закріплювали «status quo» Москви в регіоні, і перекреслювали надію народів ЦСЄ на захист Заходом їхніх інтересів. Оскільки ставку на Америку і Захід було поховано, то залишався «розрахунок» на процеси змін у СРСР, на рух опору в метрополії і в колоніях останньої імперії світу та в прикутих до неї державах з «обмеженою суверенністю», розрахунок, який багато років визначав лінію дій «Kultury».

Налагодження діалогу між дисидентськими рухами вимагало зайняття чіткої позиції щодо питання незалежності країн УЛБ, насамперед України. У 1977 р. Є. Гедройцем було організовано підписання «Декларації в українській справі», в якій представники польської, російської, чеської і угорської еміграції заявили про пріоритетність відновлення української державності для справи визволення решти країн комуністичного табору. У декларації стверджувалось, що в імперській структурі СРСР існувало два рівні залежності: статус «обмеженої суверенності» у так званих народних демократіях центрально-східної Європи та статус повної несuverенності у народів, включених до складу Радянського Союзу. «Перші з них перебувають у процесі советизації, але все ще не є русифіковані. Інші є советизовані та з кожним роком щораз інтенсивніше русифіковані». Декларація заявляла, що долі одних та інших тісно пов'язані, й не буде по-справжньому вільних поляків, чехів і угорців без вільних українців, білорусів, литовців і росіян. «Без росіян вільних від імперських амбіцій, які розвиватимуть своє власне національне життя та поважатимуть право інших народів на самовизначення» [22].

Дискусія стосовно національного питання в СРСР сприяла визнанню російською стороною ідеї української державності. У заяві щодо національного питання російські демократи декларували цілковите і беззастережне визнання права кожного народу на самовизначення,

засуджували спроби будь-якого народу розпоряджатися долею інших та підтримували кожен рух за національне відродження і національну незалежність [23].

Наприкінці 1970-х років на запитання про найважливіші здобутки Є. Гедройць на перше місце поставив видання книг, які «стали в краю одним з чинників кристалізації національного, політичного і культурного опозиційного руху». На друге місце редактор поставив переконання російських опозиціонерів у право України на самостійну державність та польського суспільства у необхідності нормалізації відносин зі східними сусідами, навіть за ціну відмови від Львова і Вільнюса [24].

Після Гельсінської конференції активізувалася також діяльність опозиційних рухів у Радянському Союзі. Їхня ідеологія відображала основні положення Гедройцевої концепції стосовно міжнаціонального примирення, спільності визвольної боротьби і створення нової системи безпеки. Польські опозиційні сили «Солідарність», Польське незалежницьке порозуміння, Конфедерація незалежної Польщі, Ліберально-демократична партія «Незалежність» висловлювалися на користь української державності. Протягом 1980-х років спостерігалось налагодження контактів польської опозиції з українською та двостороннє узгодження питань кордонів, національних меншин, антитоталітарної боротьби. Діяльність «Kultury» сприяла зростанню інтересу до української тематики серед польської громадськості. Опозиційні видання «Krytyka», «Oboz», «Nowa koalicja», «Spotkania» порушували багато складних питань українсько-польських взаємин ХХ ст. [25].

Так, коли Польща стала вільною державою, Є. Гедройць закликав до підтримки українських незалежницьких рухів та визнання української держави в момент її проголошення [26]. На думку Є. Гедройця, поява незалежної України — буферної держави між Росією і Польщею — мало б першочергове значення для зміцнення безпеки Речі Посполитої та інших країн регіону [27]. Тому Польща повинна була докласти всіх зусиль для збереження суверенітету України. Мислитель стверджував: якщо б Київ повернувся до сфер впливу Москви, Річ Посполита надалі межувала б із великою імперською Росією [28].

Проголошення Україною незалежності, яке Польща підтримала першою, ознаменувало собою новий етап польсько-українських відносин. Їх змістом повинно було стати примирення на трьох рівнях — урядовому, рівні культурних еліт та суспільств. Першими кроками на шляху взаємозближення повинні були стати офіційні домовленості стосовно проблеми кордонів та національних меншин. На думку Є. Гедройця, Польща мала запевнити Україну у відсутності претензій на Львів. «Немає жодної можливості повернення Львова до Польщі, як і не мають жодних шансів ті, хто хотів би приєднати Перемишль до України», — висловлювався з цього приводу редактор [29].

Лібералізація політики у справі національних меншин, на думку Є. Гедройця, повинна полягати у забезпеченні можливостей для розвитку їхньої культурної самобутності. Необхідними кроками редактор вважав створення Бюро національних справ при Раді Міністрів та заснування фонду для потреб національних меншин шляхом одноразового оподаткування мільярдів Польщі у розмірі десяти відсотків від їхнього майна [30]. На його думку, будь-які прояви шовінізму по відношенню до національних меншин повинні суворо каратися [31].

Є. Гедройць переконував поляків і українців у необхідності виходу із тупика взаємної ненависті та обвинувачень, щодо колишніх кривд. Він запропонував видати «білу книгу» про операцію «Вісла» з метою вияснення цього епізоду в історії двох народів. За його твердженням, варто було також подумати про відшкодування для лемків і допомогти розв'язати їхні проблеми [32]. У 1990 р. Сенат Польщі прийняв спеціальну ухвалу у справі акції «Вісла» (1947 р.), яка засуджувала дії польських комуністичних властей в Україні і висловлювала прагнення виправити, наскільки буде можливо, заподіяні українцям кривди. Українська меншина отримала від уряду дотацію на розвиток своєї діяльності в розмірі п'яти млрд. злотих [33]. Це було стимулом для активізації суспільно-культурної діяльності українців. З'явилися численні українські товариства, організації, освітні заклади: Союз українців у Польщі, Українське християнське братство Св. Володимира, Союз української незалежної молоді, Лемківський

комітет, Українське товариство «Народний дім» (Перемишль), Фондація Св. Володимира (Краків) та інші. Польська меншина в Україні також заснувала ряд своїх товариств і об'єднань: Польське культурно-освітнє товариство (Київ), Товариство польської культури (Львів), Суспільно-культурне товариство поляків (Дрогобич), Товариство відродження польської культури ім. Ю.Словацького (Кременець), Об'єднання поляків на Поділлі (Бар), Культурне товариство ім. А. Міцкевича (Чернівці), Культурне товариство ім. Ф. Карпінського (Івано-Франківськ) та інші.

Є. Гедройць продовжував займатися проблемами реалізації своєї концепції. У листах до президентів і міністрів, він критикував повільні темпи зближення і прорахунки польської політики, надавав поради у розв'язанні конкретних проблем. Мислитель висував усе нові проекти співпраці між політичними і суспільними організаціями, науковцями, студентами. Важливими напрямками польсько-українського співробітництва редактор назвав культуру, науку, економіку, торгівлю, туризм. Є. Гедройць вважав, що вагому роль у польсько-українському зближенні могло б відіграти видання в Польщі антології української літератури [34] та створення установи «Польської академії наук у Києві» [35].

Важливим вектором польської східної політики Є. Гедройць вважав регіональну економічну інтеграцію. За словами редактора, Польща не повинна обмежитись прагненнями вступу до ЄС і НАТО, а спрямувати зусилля на створення осередку у Східній Європі, який міг би відіграти велику роль у піднесенні цього регіону. На думку Є. Гедройця, таким осередком міг би стати Вишеградський трикутник за умови приєднання в майбутньому до нього України [36].

Є. Гедройць наполягав на необхідності створення регіональних структур безпеки, розвитку військової співпраці Польщі з балтійськими країнами та Україною. Він вважав, що країни центрально-східної Європи не повинні розраховувати на підтримку Заходом їхніх інтересів. Захід і Сполучені Штати прагнуть зберігати «status quo» та уникати напружень і непорозумінь з Росією, джерелом яких можуть стати країни регіону.

Ідея поглиблення співробітництва між країнами ЦСЄ набуває актуальності в контексті диференціації ЄС на субрегіони. У межах Євросоюзу центрально-східна Європа становить окремий регіон з огляду на близький рівень розвитку, історичне минуле, культуру, спільні проблеми та інтереси.

Значення співпраці України з сусідніми країнами загрожує українській державності. На думку Є. Гедройця, мова йде не тільки про зовнішні загрози з боку Росії, але й внутрішні. «Значний відсоток українців став зрусифікований чи залишається національно нейтральним». Завданнями нашої держави, на думку мислителя, є поглиблення зв'язків з Європою, натиск на західну, сильнішу, сторону в українській культурі і виховання українців-незалежників [37]. Отже, для України важливою є підтримка і досвід Польщі на шляху інтеграції в євроатлантичні структури.

Таким чином, ідеї Є. Гедройця мали значний вплив на формування зовнішньої політики Польщі. Завдяки довголітній праці Є.Гедройця еміграційні кола, демократична опозиція, а згодом і уряд незалежної Польщі усвідомив необхідність підтримки української державності задля безпеки країн регіону. Незважаючи на важкий баласт міжнаціональних конфліктів, упереджень і стереотипів двом народам вдалося досягти порозуміння стосовно питань кордонів та національних меншин. Ініційований Є. Гедройцем діалог щодо примирення між Польщею й Україною допоміг уникнути конфліктів за югославським зразком у період розпаду СРСР, унеможливив зовнішню інспірацію у їхні відносини та посприяв демократичним трансформаціям в обох країнах.

1. *Friszke A. Życie polityczne emigracji / Andrzej Friszke. – Warszawa : Biblioteka “Więzi”, 1999. – nr. 113. – 512 s.*

2. *Berdychowska B. Giedroyc i Ukraińcy / Bogumiła Berdychowska // Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa : Czytelnik, 2004. – Archiwum Kultury. – T. 8. – S. 5–54.*

3. *Kowalczyk A. S.* Od Bukaresztu do Laffitów. Jerzego Giedroycia rzeczpospolita epistolarna / Kowalczyk A. S. – Sejny : Pogranicze, 2006. – 300 s.
4. *Wolański M. S.* Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945–1975 / Wolański M. S. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 383 s.
5. *Pomian K.* W kręgu Giedroycia / Krzysztof Pomian. – Warszawa : Czytelnik, 2000. – 222 s.
6. *Toruńczyk B.* Rozmowy w Maisons-Laffitte, 1981 / Barbara Toruńczyk. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2006. – 209 s.
7. *Habielski R.* Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od “Buntu Młodych” do “Kultury” / Rafał Habieński. – Warszawa : Biblioteka Więzi, 2006. – 296 s.
8. *Żebrowski M.* Dzieje sporu. “Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956 / M. Żebrowski. – Warszawa : Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2007. – 302 s.
9. *Гнатюк О.* Польсько-український діалог: часопис „Kultura” та його спадщина (до сторіччя Єжи Гедройця) / Оля Гнатюк. – Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ : Смолоскип, 2007. – 64 с.
10. *Genyk M. A.* The Baltic – the Black Sea: Intermarium in the Conceptions of Regional Integration of East-Central Europe / Mykola A. Genyk // Razem w Europie / Red. naukowa Irena Miklaszewicz, Rūstis Kamuntavičius. – Kaunas, 2006. – P. 45–58.
11. *Grochowska M.* Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu / Magdalena Grochowska. – Warszawa : Świat Książki, 2009. – 686 s.
12. *Ptasińska-Wójcik M.* Z dziejów biblioteki Kultury. 1946–1966 / Małgorzata Ptasińska-Wójcik. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej; Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu, 2006. – 378 s.
13. *Бакула Б.* Польща і Україна в діяльності “Kultury” / Богуслав Бакула // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103.
14. *Ostatnie lato w Maisons-Laffitte.* Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / [rozmawiała i opracowała H. M. Giza]. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007. – 216 s.
15. *Giedroyc J.* Autobiografia na cztery ręce / Jerzy Giedroyc ; [opracował K. Pomian]. – Warszawa : Czytelnik, 1999. – 388 s.
16. *Polska i Ukraina.* Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / [rozmowy przeprowadzili B. Kerski i A. S. Kowalczyk]. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – 276 s.
17. *Непорозуміння чи дешевий патріотизм? Заувага редакції // Простір свободи.* – 2005. – С. 161.
18. *Łobodowski J.* Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // Kultura. – 1952. – № 2–3. – S. 53.
19. *Маєвський Ю. З.* Лист до редакції / Ю. З. Маєвський // Простір свободи. – 2005. – С. 158.
20. *Mieroszewski J.* Rosyjski “kompleks polski” i obszar ULB / J. Mieroszewski // Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947–1976, Cz.2. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999. – S. 277–288.
21. *Мерошевський Ю.* Російський «польський комплекс» та простір УЛБ / Ю. Мерошевський ; пер. з пол. // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 209.
22. *Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura.* – 1977. – nr 5 – S. 50–52.
23. *Російська заява в національному питанні // Українське Слово.* – 17.XII 1978. – № 1934.
24. *Wywiad “Biuletynu Informacyjnego” KSS „KOR” z Jerzym Giedroyciem // Dziennik Polski.* – 25 stycznia 1979.
25. *Бердиховська Б.* Україна в житті Єжи Гедройця та на шпальтах «Культури» Б. Бердиховська // Простір свободи. – 2005. – С. 31.
26. *Zmienić krwioobieg (Z redaktorem Jerzym Giedroyciem rozmawia Marek Wademann) // Czas Kultury.* – nr 3/4, marzec-kwiecień 1991. – S. 4.

27. *Na przeciągu historii / Rozmowa z Jerzym Giedroyciem*. Rozmawiał Zdzisław Zaryczny „*Życie Warszawy*” // *Dziennik związkowy*. – Chicago, 12–14.04.1991.
28. *Гедройць Єжи*. Інтерв'ю / Єжи Гедройць ; розмовляв Анджей Моравські ; пер. Андрій Кирчів // *Часопис «І»*. – 2005. – № 39. Україна як суб'єкт геополітичної гри. – С. 138.
29. *Te folwarki nazywają się Polska*. – S. 3.
30. *Rogatko B.* Jerzego Giedroycia program dla Polski / Bogdan Rogatko // *Gazeta Krakowska*. – 1992. – nr 48.
31. *Jerzy Giedroyc*. W poszukiwaniu dróg wyjścia / Jerzy Giedroyc. – *Głos Polski*. – 12.01.1991. – S. 7.
32. *Jestem pesymistą* (z Jerzym Giedroyciem rozmawia Andrzej Garlicki) // *Polityka*. – 1991. – № 42.
33. *Senat o akcji “Wisła”*. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. – *Gazeta Wyborcza*. – 07.08.1990.
34. *Bartowska L.* Spotkanie z Jerzym Giedroycem / Lilianna Bartowska // *Nowy Dziennik – Przegląd Polski*. – 01.09.1994. – S. 2.
35. *Opinie i niepokoje Jerzego Giedroycia / Rozmawiała Katarzyna Dobrowolska* // *Dziennik Bałtycki (Gdańsk)*. – 26–27.06.1993. – nr 145. – S. 1.
36. *...o pomstę do nieba / z Jerzym Giedroyciem – redaktorem paryskiej „Kultury” rozmawia Jerzy Kłosiński* // *Tygodnik Solidarność*. – 1992. – nr 47 (218). – S. 10.
37. *Marzenia więcej niż skromne*. Rozmowy z Jerzym Giedroyciem 11–15 sierpnia 2000 r. // Hanna Maria Giza. *Ostatnie lato w Maisons-Laffite*. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007– S. 56.